

Enne Koops

Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten (1840-heden)

Modernisering, beeldvorming en ervaring

Enne Koops bespreekt in dit artikel de belangrijkste periodes waarin Nederlanders naar Amerika emigreerden. Koops behandelt de invloed van zes ontwikkelingen op communicatief en technologisch gebied en laat zien dat onder andere de komst van het stoomschip diepe invloed hadden op de ervaring van het emigreren.

Inleiding

Tussen 1910 en 1930 verdween de term landverhuizer (die in 1817 voor het eerst opdook in officiële stukken) uit het gangbare Nederlandse vocabulaire en maakte plaats voor het neutralere en modernere woord emigrant. Deze begripsverandering weerspiegelt een verschuivende beeldvorming over emigratie, van negatief naar positief. Veel negentiende-eeuwse Nederlanders etiketteerden landverhuizers als zielenpoten, lafaards of misdadigers. Die schurken lieten immers een land in nood achter, zonder mee te werken aan herstel! Daarom: 'Weg met hen!' Niet voor niets betekende het acroniem NASM (Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij, 1872) in de volksmond 'Neemt Alle Schurken Mee!'¹

In de twintigste eeuw, en in het bijzonder na de Tweede Wereldoorlog, hadden mensen die naar het buitenland vertrokken over het algemeen een veel positiever imago: ze werden door de massa niet meer gezien als vluchtelingen, maar als avonturiers, durfals of harde werkers, in elk geval als moderne mensen. Typerend voor deze visie is een kreet in het *Friesch Dagblad* in 1955, dat terugblikkend op de overzeese trek in de voorgaande

1 De NASM is bekend geworden (vanaf 1896) als de Holland-Amerika Lijn. Zie: Hans Krabbendam, 'Rituals of Travel in the Transition from Sail to Steam: the Dutch Immigrant Experience, 1840-1940' in: Margriet Bruin Lacy, Charles Gehring en Jenneke Oosterhoff ed., *From De Halve Maen to KLM: 400 Years of Dutch-American Exchange* (Münster 2008) 269-287, aldaar 277.

jaren zijn lezers toeschreeuwde: 'Wie niet over emigratieplannen sprak, leek wel een oude sok!' ² Impliciet stelde deze krant dat emigranten tot het modernere type mens behoren.

En momenteel, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, vormt emigreren ogenschijnlijk niet meer dan een onderdeel van de identiteit van de westerse mens. Iets waarover opiniemakers zich nauwelijks nog polariserend uitlaten. Volgens het Centrum voor de Geschiedenis van Migranten is de postmoderne emigrant vooral een 'transmigrant', een uiterst flexibele globetrotter die voortdurend in beweging is van de ene plek naar de andere. ³ Het maakt *de facto* niet meer uit waar ter wereld iemand zich bevindt: als hij of zij maar bereikbaar is, verbonden met het 'thuisfront' door voortdurend online, stand-by of 'mobiel' te zijn. Het echte thuis raakt daardoor geërodeerd. ⁴

De begripsverandering van landverhuizer, via emigrant naar transmigrant staat niet op zichzelf, maar verraaft een achterliggend moderniseringsproces. Een verschuivende typering van emigratie veronderstelt veranderingen binnen die categorie. Maar op welke terreinen deed deze modernisering zich voor? En wat waren haar gevolgen? Dit artikel schetst de grote lijnen in de modernisering van de Nederlandse emigratie naar de Verenigde Staten (1840 tot heden) en beantwoordt daarmee de vraag hoe de modernisering de beeldvorming over en de ervaring van het emigreren veranderde. Daarbij wordt aansluiting gezocht bij de huidige trend om migratieprocessen te analyseren vanuit een vergelijkend perspectief in de tijd. ⁵

Modernisering wordt hier gedefinieerd als een proces van maatschappelijke, culturele en politieke verandering dat aangedreven wordt door ontwikkelingen in wetenschap en technologie. Haar belangrijkste verschijnselen zijn globalisering, rationalisering, bureaucratisering, individualisering en grensvervaging tussen sociale groepen. ⁶ Verschijnselen van modernisering in

2 Historisch Documentatiecentrum Vrije Universiteit Amsterdam, archief Christelijke Emigratie Centrale (ACEC), doos 197, *Mededelingenblad van de CEC* 97 (september 1955) 5.

3 Manon Sikkels en Marion Witter, *Ik mis alleen de HEMA. Nederlanders in het buitenland* (Amsterdam 2006) 11.

4 Hendrik Jensen, 'A Migrating Species? Or "Dort, wo du nicht bist, dort ist das Glück!"' in: Ann Katherine Isaacs ed., *Immigration and Emigration in Historical Perspective* (Pisa 2007) 1-6, aldaar 5.

5 Leo Lucassen en Wim Willems, 'Migratie en globalisering. Reflecties op recente trends', *Leidschrift. Historisch Tijdschrift* 22.1 (2007) 7-17, aldaar 7.

6 Vergelijk Jan Berting, *De versplinterde samenleving. De gevolgen van moderniteit en modernisering in de 21ste eeuw* (Delft 2006) 23-32.

de overzeese emigratie deden zich voor in opeenvolgende etappes. Gekozen is voor een indeling in zes perioden. Van deze perioden worden telkens de belangrijkste aspecten van de modernisering naar voren gehaald: 1840-1870 (landverhuizersverenigingen), 1870-1914 (stoomschepen), 1914-1940 (maatschappelijke organisaties), 1945-1965 (geplande emigratie), 1965-1995 (vliegtuigen) en 1995 tot heden (internet).

1840-1870: landverhuizersverenigingen

Om de landverhuizing vanaf 1840 in perspectief te plaatsen, wordt begonnen met een paar penningstrepen over de periode die daaraan voorafging. Van het begin van de Gouden Eeuw – toen de Republiek op het grondgebied van het huidige Manhattan de handelskolonie Nieuw-Nederland stichtte – tot 1840 stelde de emigratie vanuit de Nederlanden naar Amerika maar weinig voor. Het ging in dat tijdvak om niet meer dan 12.000 mensen. Transatlantische verhuizingen stonden vaak in een commercieel en militair perspectief: naar Amerika vertrokken hoofdzakelijk handelslieden, soldaten en boeren. Zij stonden veelal in dienst van de in 1621 opgerichte West-Indische Compagnie, of onderhielden daarmee betrekkingen. Toen de Republiek haar kolonie in 1664 tijdelijk en – na een korte heroovering tijdens de Derde Engelse Oorlog – in 1674 definitief aan de Engelsen verloor, droogde de Nederlandse landverhuizing naar Amerika vrijwel geheel op.

Een emigratiepiek naar de Verenigde Staten in 1847 markeerde de overgang van Nederland van een immigratie- naar een emigratieland. Van 1840 tot 1870 emigreerden bijna 35.000 Nederlanders naar de Verenigde Staten. Naast economische en godsdienstige factoren maakte een aantal modernisering en deze omslag mogelijk. Zo richtten talloze burgers in de jaren 1840 verenigingen op, een nieuw verschijnsel dat beroepsgroepen, onderwijsprojecten of filantropische activiteiten samenbracht.⁷ Deze moderne organisatievorm werd ook gebruikt bij groepsemigraties uit Nederland, met de 'landverhuizersvereniging' als samenbindende factor. De afgescheidenen, de protestanten die vanaf 1834 uit de Nederlandse Hervormde Kerk traden, liepen hierbij voorop, met aan het roer predikanten als Albertus van Raalte en Anthony Brummelkamp. Deze Gelderse voorgangers stichtten in april 1846 de Vereeniging van Christenen voor de Hollandsche Volksver-

7 George Harinck, 'De vereniging als nieuwe organisatievorm binnen het Nederlandse christendom', *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* 63 (december 2005) 8-15.

huizing naar de Vereenigde Staten in N. Amerika, die landverhuizers assisteerde bij het boeken van hun reis, het kiezen van een bestemming, landaankoop en het oprichten van kerken en scholen in het land van aankomst.⁸

Tegelijkertijd zorgde wetgeving in de Verenigde Staten, speciaal de *Pre-emption Act* (1841) en de *Homestead Act* (1862), voor de uitgave van grote stukken grond aan immigranten. En het uitdijende Amerikaanse spoorwegnetwerk garandeerde een steeds verdere verspreiding van de nieuwkomers over het Amerikaanse territorium. Onmisbaar voor het in het vizier komen van de Verenigde Staten was ten slotte nog de aanzwellende informatiestroom over dat land vanaf het begin van de negentiende eeuw. Nieuwsberichten, emigrantengidsen, reisverslagen, brieven en vertaalde romans stelden het onafhankelijke Amerika aan Nederlanders voor als het ultieme Utopia en voorzagen in een toenemende behoefte aan informatie over de 'Nieuwe Wereld'.

Ondanks de modernisering in de jaren 1840-1870 hadden landverhuizers die richting de Verenigde Staten gingen een overwegend negatief imago. Vooral liberalen wierpen zich op als fervente criticasters: de landverhuizer zou een overmoedig menstype zijn, was alleen maar uit op het grote geld en – ook belangrijk – als hij niet naar de eigen Nederlandse koloniën trok liet de landverhuizer zijn moederland in economisch en cultureel opzicht in de steek. In 1847 verwoordde de *Drentsche Courant* deze kritiek:

EENE KERMISPRENT.
WELKE WILDT VOORSTELT
HET BROEVIG RELIJS DER MISERIE
OF EENE REIS NA
GEESTELIJKE LANDVERHUIZERS
NAAM
Bijz. Zuidholland.

«Wie gaat er met naar het nieuwe Kanaal?»

«Daarheen! daarheen! trekt ons het hart, o vader Onrust, heen!»

«Wij zijn er die Groenlandsche straatjes zoo dikwijls ten einde gegaan!»

«Amerika! o land van ons verlangen!»

Een heer en boerin van 75 jaar gaan in Amerika sterven. Lou-ter uit verandering.

Cynische 'Kermisprent' uit 1847 tegen emigratie, bron: Ger de Leeuw, *Wij, eenvoudige Drentse lui. Landverhuizers uit Drenthe 1846-1872* (Bedum 2006) 49.

8 Hans Krabbendam, *Vrijheid in het verschiet. Nederlandse emigratie naar Amerika 1840-1940* (Hilversum 2006) 45-68.

'Thans gaan zij die den geboortegrond verlaten, naar den vreemde, en zijn dan voor Nederland verloren; terwijl onze eigen overzeesche bezittingen zooveel aanbieden, om door vestiging en ontginning, onder doelmatige leiding, hun die zulks zouden ondernemen, voordeelig en 't moederland nuttig te zijn.'⁹

1870-1914: stoomschepen

De periode 1870-1914 kenmerkte zich door een revolutie in de technologie en het transportwezen en – daartoe gepusht door ernstige landbouwcrises in Europa – een massale trek richting Amerika van ongeveer twintig miljoen Europeanen.¹⁰ Onder hen bevonden zich 138.000 Nederlanders, 0.7 procent van het totaal. In het recordjaar 1907 verwerkte het ontvangststation Ellis Island bij New York 1.3 miljoen nieuwkomers.

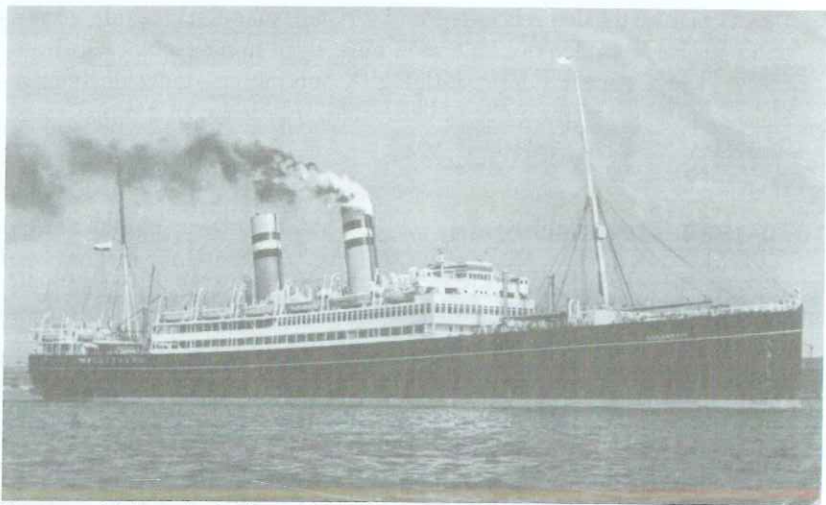
De triomf van het moderne stoomschip op de zeilboot maakte deze massamigratie mogelijk. Het nieuwe scheepstype, dat vanaf de jaren 1840 een stevige opmars maakte, bood een voorheen ongekende capaciteit en snelheid. Het stoomschip kon tienmaal zoveel passagiers vervoeren als een zeilschip en bracht de reisduur terug van vijf tot minder dan twee weken. Voorts werd de Atlantische overtocht een stuk veiliger: het gemiddelde sterftecijfer onder opvarenden decimeerde van 1 tot 0.1 procent. Ten slotte verbond de Nieuwe Waterweg in 1872 Rotterdam met de Noordzee, terwijl in datzelfde jaar de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij het levenslicht zag, die een reguliere vaart op het traject Rotterdam-New York introduceerde.

Deze verbeteringen op het gebied van technologie, transport en infrastructuur betekenden dat de overtocht naar Amerika veranderde van een onzeker avontuur in een voorspelbare expeditie. De reis verliep een stuk sneller, maar was daarmee nog geen luxe ervaring, althans tot ongeveer 1900. Tot dat moment reisden de landverhuizers vrijwel allemaal derdeklas, op elkaar gestouwd op het weinig comfortabele tussendek (*steerage*). Na 1900 kozen de wegtrekkers die het zich konden veroorloven voor een tweedeklasticket; het tussendek bleef de verblijfplaats van de allerarmsten.

Een belangrijk kenmerk van modernisering was dat het stoomschip het

9 *Drentsche Courant* (5 februari 1847), zoals geciteerd in: Ger de Leeuw, *Wij, eenvoudige Drentse lui. Landverhuizers uit Drenthe (1846-1872)* (Bedum 2006) 48.

10 Walter Nugent, *Crossings. The Great Transatlantic Migrations, 1870-1914* (2e druk; Bloomington, Ind. 1995 [1992]) 150.

Het stoomschip 'De Volendam' – een bekend emigrantenschip, bron: privécollectie auteur.

individualiseringsproces onder de landverhuizers bevorderde. De groepsreizen per zeilboot – waarop iedereen elkaar kende, de homogeniteit groot was en men dagelijks gezamenlijk psalmen zong en uit de Bijbel las (vooral tijdens oceaanstormen) – maakten plaats voor een overtocht waarop massaliteit en heterogeniteit de toon aangaven. De massaliteit introduceerde het verschijnsel van de anonieme reiziger. De heterogeniteit versterkte dit nog: de opvarenden kwamen voortaan uit verschillende Europese landen en culturen. Ten slotte deed het stoomschip de religieuze begeleiding door predikanten verdwijnen. De drukke tussendecks boden hiervoor onvoldoende ruimte en gelegenheid. Pas na de Tweede Wereldoorlog zouden boordpredikanten weer een betekenisvolle rol spelen op emigrantenschepen richting Noord-Amerika, Australië en Zuid-Afrika.

De opmars van het stoomschip leidde ertoe, om het woord van de migratiehistoricus Hans Krabbendam te gebruiken, dat de emigrant steeds meer op een 'product' ging lijken. Zo ervoeren de landverhuizers het zelf ook vaak: de overtocht was voor velen een zure appel waar ze doorheen moesten bijten om bij de zoete appel uit te komen: het Amerikaanse Utopia.¹¹ En ook de Nederlandse publieke opinie beschouwde Amerikagangers overwegend als producten, *in extremo* zelfs als 'afvalproducten'. Maar deze beeldvorming stond op het punt te veranderen.

¹¹ Krabbendam, *Vrijheid in het verschiet*, 61-62.

1914-1940: maatschappelijke organisaties

Historici hebben het tijdvak 1914-1940 vaak beschouwd als een episode in de Nederlandse geschiedenis waarin weinig tot geen modernisering plaatsvond, een idee die vijf jaar geleden overtuigend is bijgesteld in een publicatie van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).¹² Op het eerste gezicht lijkt van een ontbrekende dynamiek en modernisering ook sprake in de Nederlandse trek naar de Verenigde Staten. Omdat de Amerikanen door de invoering van strikte immigratiequota hun grenzen voor nieuwkomers op een kier zetten, liep de overzeese migratie terug met een derde, van een jaarlijks gemiddelde van 3.000 naar 2.000. In totaal vestigden zich van 1914 tot 1940 ongeveer 56.000 Nederlanders in Amerika, hoofdzakelijk in de jaren 1910 en 1920.

De teruglopende getallen leken de emigratiecultuur¹³ in Nederland te verzwakken. Echter, het verschijnsel verzuiling nam in zijn kielzog de oprichting van allerlei landverhuizingsinstanties mee. Deze trend begon met de oprichting van de Nederlandsche Vereeniging Landverhuizing (NVL) in 1913. Deze en andere instanties waarborgden, in een tijd dat de overzeese landverhuizing terugliep, organisatorische continuïteit en schiepen de voorwaarde voor het ontstaan van een sterke emigratiecultuur na de Tweede Wereldoorlog. De in 1927 opgerichte Gereformeerde Emigratie Vereeniging (GEV) – die vanaf 1938 bekend werd als de Christelijke Emigratie Centrale (CEC) – slaagde hierin het best. De GEV legde in het Interbellum veel contacten met kerken en vervoersmaatschappijen in Canada (Amerika was door de quota moeilijker toegankelijk), terwijl haar leiders Taeke Cnossen en Abraham Warnaar, die tot 1965 onafgebroken aan het roer bleven van die organisatie, voortdurend naar Noord-Amerika reisden en daarmee veel praktische kennis en ervaring opdeden. Deze moderne structuren van organisatievorming, globalisering en transatlantische informatie-uitwisseling werden na de Tweede Wereldoorlog benut om de trek richting Noord-Amerika en naar andere overzeese

12 Madelon de Keizer en Sophie Tates ed., *Moderniteit, modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* (Zutphen 2004).

13 Onder 'emigratiecultuur' wordt door de auteur dezes verstaan 'de aanwezigheid van ervaringen en verhalen over emigratie binnen een culturele groep en de omzetting daarvan in positieve of negatieve actie.' Deze term vormt een kernbegrip in zijn dissertatie, die onder de titel *Een dynamische emigratiecultuur? De emigratie van gereformeerden, hervormden en katholieken naar Noord-Amerika in vergelijkend perspectief (1947-1963)* zal verschijnen bij uitgeverij Verloren in Hilversum, naar verwachting in het voorjaar van 2010.

gebieden gestroomlijnd te laten verlopen.¹⁴

De organisatievorming vanaf de Eerste Wereldoorlog gaf blijk van een veranderde en modernere visie op emigratie vanuit de maatschappij. In landbouwkringen, van daaruit werd de NVL geboren, en in handelskringen – daarvandaan kwam het initiatief voor de oprichting van de Emigratie Centrale Holland (ECH) in 1923 – groeide de overtuiging dat emigratie een geschikt middel kon zijn om werkloosheid en overbevolking te bestrijden. In de jaren 1930 begon ook de Nederlandse regering de emigratie in dit licht te bezien. En de gereformeerden beschouwden overzeese emigratie nog steeds als een middel tot culturele en kerkelijke ontplooiing, een visie die zij al vanaf de negentiende eeuw aanhingen. Natuurlijk bleven er tegenstanders van emigratie: voornamelijk liberalen beschouwden elke vertrekkende landgenoot als een culturele aderlating en zouden dat blijven doen, ook ná de Tweede Wereldoorlog. Maar de meerderheid beschouwde emigranten niet meer als domkoppen of zwakkelingen. Zo was in 1915 in *De Economist* te lezen:

‘Het lijdt geen twijfel, dat het gros van de emigranten, die naar Amerika verhuizen, geenszins tot het schuim van de mensheid is te rekenen, maar van sociaal-psychisch standpunt bezien in velerlei opzicht haar élite vormen. Amerika zou zich niet zo krachtig ontwikkeld hebben, als het meerendeel der emigranten uit domkoppen en zwakkelingen bestond (...) Zooals de moderne handel een altijd duidelijker internationaal karakter krijgt, en daardoor juist een der hoofdoorzaken van den wereldvoortgang is geworden, evenzo gaat het met de moderne emigratie.’¹⁵

1945-1965: geplande emigratie

In de eerste naoorlogse decennia bereikte het aantal overzeese emigranten uit Nederland een peil van ruim 400.000 in de periode 1945-1965, van wie de meerderheid naar Canada ging (147.000), Australië (119.000) of de Verenigde Staten (76.000). De overige emigranten (68.000) vestigden zich in Zuid-Afrika, Nieuw-Zeeland of Brazilië. In totaal vertrok ongeveer 3½ procent van de Nederlandse bevolking overzee. Belangrijke motieven

14 Enne Koops, ‘Een dynamische emigratiecultuur. Motieven en oorzaken van de gereformeerde exodus naar Noord-Amerika (1946-1963)’, *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis* 9.1 (maart 2006) 11-20.

15 Sigismund Gargaf, ‘Moderne emigratie’, *De Economist* (1915) 493-505, aldaar 498, 503.

vormden het sombere economische toekomstperspectief, het huizentekort en de dreiging van een derde wereldoorlog.

De omvangrijke naoorlogse exodus is door de socioloog William Petersen volkomen terecht bestempeld als een tijdperk van *planned migration*.¹⁶ Waar de Nederlandse regering de overzeese emigratie reeds vóór de Tweede Wereldoorlog beschouwde als een vorm van internationale arbeidsbemiddeling en als een strategie om de bevolkingsdruk te verlichten, ging zij de uitstroom vanaf 1949 ook daadwerkelijk actief plannen en bevorderen. Dit resulteerde in de zogenoemde actieve emigratiepolitiek, totdat deze in 1961 onder toenemende druk van de VVD en KVP werd gestaakt: de Nederlandse economie was inmiddels weer helemaal opgefleurd en dat gaf aanleiding tot het aantrekken van meer en meer Mediterrane gastarbeiders. Stimulering van emigratie was daarmee overbodig geworden.

De naoorlogse actieve emigratiepolitiek was totaal en modern. Ze ging gepaard met een enorme rationalisering, organisatievorming en bureaucratisering.¹⁷ Politiek-Den Haag benutte alle hulpmiddelen die voorhanden waren om de Nederlandse trek over de Atlantische Oceaan te stimuleren en reguleren (naast de activiteiten van maatschappelijke instanties). Zo sloot de regering gunstige verdragen af met Canada, Australië en de Verenigde Staten, verstrekke zij subsidies voor de overtocht en zette zij cursussen op voor aspirant-emigranten. Dit beleid bracht zij met een breed mediaoffensief aan de man en vrouw: in de politieke arena door Willem Drees en prins Bernhard, op de radio middels het wekelijkse vrijdagavond-'emigratiepraatje' van H.A. van Luyk en in de bioscoop via het Polygoon-journaal, dat wekelijks door 10 procent van de bevolking bekeken werd.

Ook buiten het bereik van de politiek kreeg emigratie een positiever en moderner imago. Zo stelden veel dagbladen buitenlandcorrespondenten aan in de Verenigde Staten, Canada en Australië, om de emigratieavonturen van hun landgenoten op de voet te kunnen volgen. Daarbij maakten talloze emigrantenbrieven en opinieartikelen in kranten en periodieken emigratie tot een positief gespreksonderwerp. Deze bijdragen waren veelal optimistisch getoonzet, met name in protestantse kranten als *Trouw* en het *Friesch*

16 William Petersen, *Planned Migration. The Social Determinants of the Dutch-Canadian Movement* (Berkeley en Los Angeles 1955).

17 'De veranderingen samenvattend kunnen wij spreken van een verdergaande modernisering van het verschijnsel emigratie (...) Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog bereikte die tendens een hoogtepunt.' Aldus: H.A.V.M. van Stekelenburg, *De Grote Trek. Emigratie vanuit Noord-Brabant naar Noord-Amerika 1947-1963* (Tilburg 2000) 3.

CHURCHILL SPREEKT
TE BRIGHTON
Verkiezingen -
de enige we

Grote. I
en v

two good meals, but again were to be
warn, the amount of the day being
say about five hundredweight of
meat to be used each day.

The 1980s have seen a number of new products registered for application up to 1989. In total, 100 of the 1000 products are in the 1980s.

The Newburgh (N.Y.) branch of the New
Kearns (N.Y.) branch was organized in
1917 by the Newburgh (N.Y.) branch.

namer uit Atjeh. In 1902 is deze
karakteristiek voor geheel de kust van
het noordelijk deel van Sumatra. Het is
een plant die in de bossen groeit.
Het is een boom die in de bossen
groeit.

Exposition in Fall 1911 in der ersten
abgegebenen Nummer des "Kunst- und
Literaturblattes" von 1911.

Nothing is better than a good morning
in the sun (perhaps) in a good car.
It is a very good thing to be

Grote kansen voor boeren
en voor landarbeiders

Musical Robots: In Cincinnati, an area north of downtown, there are several small, colorful, musical robots that play music and dance.

Optimistisch artikel over emigratie uit [het dagblad] *Trouw*, bron: *Trouw* (7 oktober 1947).

Dagblad, en in opiniebladen die circuleerden in katholieke kringen. Alleen de liberalen ('emigratie is cultureel verlies'), de communisten ('Amerika is kapitalistisch') en een select groepje protestanten ('de Amerikaanse cultuur is goddeloos') deden niet mee aan de dominante beeldvorming over de Verenigde Staten als een sociaalcultureel of economisch paradijs.

Dat de beeldvorming over de Verenigde Staten en Canada na de Tweede Wereldoorlog zo positief was, had niet alleen te maken met het uitdelen van Lucky Strikes, John Players, kauwgom en chocola door Amerikaanse en Canadese militairen aan verarmde Nederlanders, maar ook met de modernisering op mediagebied en met de naoorlogse mondialisering van de economie. De radio – inmiddels een massamedium – spelde het woord emigratie regelmatig, de televisie rukte op en vergrootte het wereldbeeld van de kijkers, terwijl driekwart van de bioscoopfilms dat in Nederland draaide in Hollywood geproduceerd was.¹⁸ In oktober 1952 viel de eerste Nederlandstalige versie van Walt Disney's *Donald Duck* gratis op alle Nederlandse deurmatten. En naast de Marshallhulp (vanaf 1947) vergrootten diverse bedrijfsuitwisselingen de positieve beeldvorming over Noord-Amerika. Eind 1949, bijvoorbeeld, brachten dertien vertegenwoordigers van de drie grote vakorganisaties – het NVV, het CNV en de KAB – een oriënterend bezoek aan de Verenigde Staten om te kijken wat Nederland van het Amerikaanse

18 Marc Dierikx, 'In Pursuit of the American Dream. The Spread of the Televised American Image and the Rise of European Tourism to the United States' in: Doeko Bosscher, Marja L. Roholl en Mel van Elteren ed., *American Culture in the Netherlands* (Amsterdam 1996) 114-132, aldaar 117.

economische systeem zou kunnen leren. Na terugkomst publiceerden ze de brochure *Zo werkt Amerika!*, die één grote lofzang was op de economie van de Verenigde Staten en in een enorme oplage van 1.345.000 exemplaren over Nederland werd verspreid.¹⁹ Ook veel Nederlandse boeren bezochten in de jaren vijftig en zestig de Verenigde Staten of Canada; en trokken na terugkomst vaak aandacht in de Nederlandse media.

1965-1995: vliegtuigen

In de jaren zestig begon de Nederlandse trek naar de Verenigde Staten terug te lopen van 4.000 personen per jaar naar 3.000, een gevolg van de geslaagde wederopbouw. Het decennium daarna maakte het aantal land-verhuizers een vrije val naar 350 per jaar, en in de jaren tachtig werd met een gemiddelde van 310 een laagterecord bereikt.²⁰ Dit hing ook samen met de implementatie van de *Western Hemisphere Act* in 1976, die een visumbepierking invoerde waarmee alleen nog hoogopgeleide of gekwalificeerde immigranten of personen met familierelaties het land binnenkwamen. Boeren en fabrieksarbeiders hadden minder kans. Bij de terugloop van de immigratie speelde ook de Vietnam-oorlog een rol, waardoor Amerika een negatiever imago kreeg.

Het meest fundamentele aspect van modernisering vanaf de jaren zestig was de opkomst van emigrantencharters per vliegtuig. De concurrentie in de lucht leidde er samen met de teruglopende emigratie toe dat de Holland-Amerika Lijn zich in november 1971 gedwongen zag haar dienst op New York te staken: het aantal transatlantische passagiers zakte van 100.000 in 1960 naar 11.000 in 1970.²¹ Vanaf het eind van de jaren vijftig vloog al 40 procent van de Nederlandse emigranten per vliegtuig naar de Verenigde Staten en Canada, een percentage dat opliep naar ongeveer 85 procent in de tweede helft van de jaren zestig.²² Tegelijk maakte het vliegtuig het be-

19 Frank Inklaar, *Van Amerika geleerd. Marshall-hulp en kennisimport in Nederland* (Den Haag 1997) 9-11, 55, 83-84, 327-329.

20 C.P. Kindleberger, 'Mass Migration. Then and Now' in: Franklin D. Scott ed., *World Migration in Modern Times* (Englewood, N.J., 1968) 145-152, aldaar 147.

21 C. de Haas, *De grote drie. Nieuw Amsterdam, Oranje en Willem Ruys* (Houten 1988) 83-91.

22 Enne Koops, 'From "Floating Hollander" to "Flying Dutchman": The Changing Experience of Dutch Immigrants on the Transatlantic Voyage to North America, 1945-65' in: Bruijn Lacy, Gehring en Oosterhoff ed., *From De Halve Maen to KLM*, 289-310, aldaar 294, 304-307.

zoeken van geëmigreerde familieleden in de Verenigde Staten een stuk eenvoudiger. Het aantal Nederlandse toeristen naar dat land steeg van 20.000 in 1963, 44.000 in 1969 en 74.000 in 1975 naar 141.000 in 1978. Een opiniepeiling gaf aan dat in 55 procent van de gevallen het bezoeken van familieleden het hoofdmotief voor de reis was.²³

Emigratie per vliegtuig had als voordeel dat de reistijd sterk afnam. Het sleutelwoord van de nieuwe, moderne emigratie-ervaring was snelheid: Nederlandse *globetrotters* konden Noord-Amerika voortaan bereiken binnen acht uur. Laaggeprijsde vliegtickets boden bovendien de mogelijkheid om binnen een tijdsbestek van enkele uren terug te keren naar Nederland, bijvoorbeeld voor familiebezoek of in het geval van een tegenvallende ervaring.

Maar nadelen waren er ook: Allereerst had men veel minder tijd om in psychisch opzicht de *rite de passage* te verwerken. Binnen zeven à acht uur stonden de landverhuizers aan de andere kant van de oceaan. Op het stoomschip duurde deze ervaring langer en bestond er meer gelegenheid om de levenstap die men maakte te verwerken. Tijdens de vaartocht kon men het hart luchten op het spreekuur van de boordpredikant of de scheepsaalmoezenier, van wiens diensten de opvarenden veelvuldig gebruik maakten. De emigrantencharters van de KLM en andere vliegmaatschappijen maakten een einde aan de inzet van deze geestelijke intermediairs.

In de tweede plaats was de capaciteit van emigrantenvluchten met ongeveer 60 personen veel geringer dan die van stoomschepen, die in één vracht 1.500 tot 2.000 personen de oceaan overbrachten. Er kwamen dan ook veel vaker vliegtuigen aan, wat bijvoorbeeld de Noord-Amerikaanse immigrantenkerken de vraag opleverde hoe hun geloofsgenoten bij aankomst op te vangen. Zo schreef John Opmeer, predikant in de Reformed Church in Ame-

AMERIKA-AVONDEN

Speciale voorlichtingsavonden over de reizen en levensmogelijkheden emigratie-voorlichting naar de Verenigde Staten van Amerika worden door de C.E.C. in ons land belegd. In de tweede helft van juni zullen in de volgende plaatsen openbare voorlichtingsavonden worden gehouden:

GRONINGEN,

19 juni: in „Het Tabuis", Lathouwerstraat 11, Aanvang halfocht.

AMSTERDAM,

21 juni: in Kruisepoly, Amrangs 8 uur.

ROTTERDAM,

23 juni: in de Chr. Kerk van de Noord, woensd. Avond 8 uur.

Als spreker heeft op deze avonden op te treden

de heer T. CNOSSEN,

Directeur Chr. Emigratie Centrale.

Tevens zal een Nederlandse gespreks-

FILM OVER DE VER. STATEN

vertaald worden. Er zal tevens een reuze geloesheid

zijn tot het stellen van vragen.

Toegang vrij! Brengt vrienden en kennissen mee!

Aankondiging van een voorlichtingsavond van de Christelijke Emigratie Centrale (1956), bron: Emigratiekoerier 112 (15 juni 1956) 8 (CEC-archief, Historische Documentatiecentrum, Vrije Universiteit Amsterdam).

23 Idem, 'Postwar Dutch Emigration to the United States' in: Hans Krabbendam, Cornelis A. van Minnen en Giles Scott-Smith ed., *Four Centuries of Dutch-American Relations* (Amsterdam en New York 2009) 1005-1016.

rica (RCA) – een kerkgenootschap dat begin zeventiende eeuw in de kolonie Nieuw-Nederland gesticht was – over de opvang van de nieuwkomers:

‘Als we geen contact met hen leggen bij aankomst of in de eerste dagen daarna, verliezen we de eerste en beste kans om deze emigranten een spiritueel thuis te bieden. Dit is een probleem (...) dat alleen maar groter zal worden nu het aantal emigranten dat per vliegtuig in Noord-Amerika aankomt blijft groeien.’²⁴

1995-heden: internet

Na de millenniumwisseling begon de emigratie weer aan te trekken en bereikte een historisch niveau in 2006, toen ruim 132.000 Nederlanders van land verhuisden.²⁵ De huidige trek vertoont een aantal overeenkomsten met de jaren vijftig. Allereerst is er tegenwoordig weer veel media-aandacht voor emigratie: men denke aan televisieprogramma's aan *Ik vertrek* (TROS), *Geen weg terug* (EO) en de jaarlijkse Expat-beurzen. Een tweede parallel is de motivatie van landverhuizing vanuit 'een gevoel van bedreiging'. De vrees voor een Russische inval – die in de jaren vijftig emigratiepieken veroorzaakte – heeft plaatsgemaakt voor een wijdverbreide angst voor terroristen. Dat het aantal aanvragen voor emigratie na de moord op Theo van Gogh in november 2004 met een factor vijf toenam, verbaast dan ook niet.

Tussen de exodus van de jaren vijftig en de huidige situatie bestaan echter vooral verschillen. Allereerst is de tegenwoordige uittocht uit Nederland vooral intra-Europees (70 procent kiest voor een Europees land), wat mogelijk is geworden door het wegvallen van de Europese grenzen sinds *Die Wende* van 1989. Ten tweede hebben huidige emigranten andere motieven dan hun voorgangers: het motief is niet primair economisch: men wil rust, minder stress en een beter natuurlijk en sociaal milieu. Wat de emigrant van vandaag, dat is het derde, vooral onderscheidt van de 'wederopbouw-emigrant' is zijn flexibiliteit. De landverhuizer is een transmigrant geworden en lijkt in niets meer gebonden aan tijd of plaats. De communicatierevolutie door de opkomst van particulier internet vanaf de jaren 1990 ligt daaraan ten grondslag. De emigrant kan zich van tevoren via internet exact oriënteren op de beoogde vestigingsplek, via de

24 John J. Opmeer, 'Are we Still Immigrant-Receiving Churches?', *Pioneer Christian Monthly* (juni 1967) 7.

25 Harry van Dalen en Kène Henkes, *Weg uit Nederland. Emigratie aan het begin van de twintigste eeuw* (Den Haag 2008) 1.

zoekmachines van Google, de megawebcam Google Earth en binnenkort met de deprivatiseerder Street View. Voorts boeken steeds meer aspirant-landverhuizers via een bemiddelingsbureau eerst een oriëntatiereis naar het doelgebied. En de emigrant van vandaag heeft nog het historische geluk dat internet de opkomst van prijsvechters als EasyJet en Value Jet (beide in 1995 opgericht) mogelijk maakte. Sinds 2000 biedt EasyJet online tickets aan voor slechts een handjevol euro's.²⁶ Deze ontwikkeling maakt emigreren een stuk goedkoper en daarmee eenvoudiger.

Kortom, de transmigrant kan zijn reis thuis boeken en arrangeren, zonder een onbekende en onzekere wereld binnen te stappen. Dat veel emigranten – ondanks de beschikbare middelen – er niet in slagen zich gedegen voor te bereiden op hun vertrek en daar pas na aankomst achter komen, is op de TROS nog regelmatig te zien in het programma *Ik vertrek*. En dat is tegelijk ook de paradox van onze postmoderne, gestroomlijnde samenleving: het gemak maakt haar burgers lui en daarmee vatbaar voor gemakzucht.

Besluit

Er kan geconcludeerd worden dat vooral technologische ontwikkelingen in de transport- en communicatiesector de ervaring van het emigreren ingrijpend veranderd hebben: stoomschepen, vliegtuigen en internet maakten een massalere landverhuizing mogelijk of zorgden voor betere connecties tussen vertrek- en vestigingsgebied. Op hun beurt zorgden maatschappelijke en politieke organisatievormen – emigratieverenigingen en overheidsinstanties – voor een mobiliserend effect door het aspirant-landverhuizers makkelijker te maken, al dan niet als groep, te emigreren.

Met het in kaart brengen van de belangrijkste modernisering en breuklijnen wordt hier niet ontkend dat de emigratie naar Noord-Amerika in de negentiende en twintigste eeuw ook veel continuïteit vertoonde. Die deed zich vooral voor op het culturele, religieuze en economische vlak. Mensen moeten vanuit hun wereld- of godsdienstige visie bereid zijn om de oceaan over te steken (tijdens de 'verzuiling' speelde dit een aanwijsbare rol), terwijl er anderzijds vaak economische push- and pullfactoren nodig zijn om mensen in beweging te zetten. Maar daar ging dit artikel dus niet over.²⁷

26 Marc Dierikx, *Luchtspiegelingen. Cultuurgeschiedenis van de luchtvaart* (Amsterdam 2008) 208-209.

27 Wie meer wil weten over deze aspecten van de overzeese emigratie, verwijs ik naar mijn dissertatie. Zie noot 13.